

Autobiografia nr 1 (14) 2020 s. 7–14
ISSN 2353-8694, e-ISSN 2717-4361
DOI: 10.18276/au.2020.1.14-01

TEORIE

NATALIA ALEKSIUN*

Touro College, Graduate School of Jewish Studies
Nowy Jork

(Od)czytywanie losów żydowskich

Streszczenie

Tekst stanowi wprowadzenie do zbioru artykułów, których autorzy podejmują próbę interpretacji żydowskich dokumentów osobistych oraz szeroko rozumianych świadectw. Czytanie tych dokumentów jest zarazem procesem odkrywania intymnych wątków i problematyzowania żydowskich biografii.

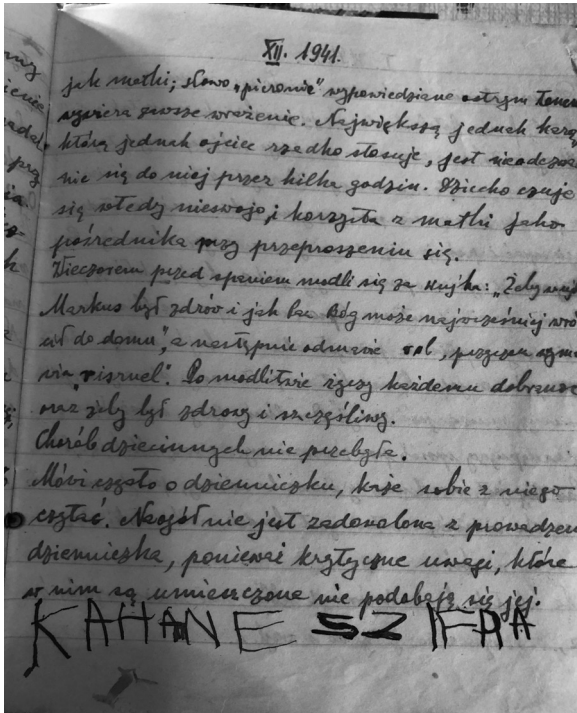
Słowa kluczowe

autobiografia, dziennik, marginalia, ocalali, Zagłada, życiopisanie, metodologia, dokumenty

Niedawno trafiły do mnie zdjęcia kilku stron dziennika pisanego we Lwowie przez gimnazjalnego profesora chemii i dumnego ojca. Od momentu narodzin córki w 1935 roku skrętnie odnotowywał fazy jej rozwoju, ulubione zabawy i relacje z członkami najbliższej rodziny. W grudniu 1941 roku na marginesie dziennika ojca dziewczynka zapisała – być może po raz pierwszy – swoje imię i nazwisko, a następnie ćwiczyła kaligrafię na kolejnych jego stronach. Materialność samego dziennika, szczególnie zaś ten materialny ślad życia zawarty w swoistym zapisie autobiograficznym kilkuletniej dziewczynki, której życie w getcie, a potem w ukryciu obserwował i utrwał na piśmie jej ojciec, uzmysławia, jak bardzo (od)czytanie losów

* Kontakt z autorką: natalia.aleksiun@touro.edu; ORCID: 0000-0001-7712-4878.

żydowskich opiera się na odczytywaniu fragmentów¹. (Od)czytywanie jest odkrywaniem warstw tekstu, odzyskiwaniem szczegółów intymności codziennego życia, jednostkowości doświadczenia. Dziennik, na którym odcisnęła swoje piętno córka jego autora, jest zarazem jego autobiografią, jej biografią i świadectwem Zagłady. Co łączy ów dziennik z innymi żydowskimi dokumentami osobistymi, które stanowią zapisywanie życia czy też życiopiisanie?² To zapis indywidualnego doświadczenia, a zarazem doświadczenia traumy, będący kroniką intymnych wydarzeń i emocji.



Fragment dziennika lwowskiego profesora; na dole dopisek jego córki, 1941 r. (zbiory autorki)

- 1 Fragmenty dziennika w zbiorach autorki. Na temat materialności dziennika zob. Paweł Rodak, *Rzeczy w kontekście pisania. O materialności dzienników osobistych* (Warszawa: NCK, 2008), 100–117, dostęp 6.07.2020, https://www.nck.pl/upload/archiwum_kw_files/artykuly/8_pawel_rodak_-_rzeczy_w_kontekscie_pisania.pdf. Zob. również Paweł Wolski, „Tekst – autor – świadectwo. Na marginesie lektury «Patrzyłam na usta... Dziennik z warszawskiego getta»”, *Zagłada Żydów. Studia i Materiały* 5 (2009): 357–363.
- 2 Na temat terminu „życiopiisanie” zob. Monika Rudaś-Grodzka, „Biografia więzienia”, w: *Bronisława Waligórska. Listy z cytadeli 1886*, oprac. Monika Rudaś-Grodzka (Warszawa: Wydawnictwo IBL PAN, 2018), 14. Na temat life-writing i life narrative zob. Sidonie Smith, Julia Watson, „Life Narrative in Historical Perspective”, w: *tychże, Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives*, wyd. 2 (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2010), 103–126.

Historycy badający najnowsze dzieje Żydów rzadko mogą narzekać na brak źródeł; przeciwnie – zwykle przedzierają się przez gąszcz dostępnych tekstów: urzędowych, prasowych i literackich, rabinicznych i świeckich, wspólnotowych i indywidualnych. Mimo ich bogactwa wciąż aktualne pozostaje jednak pytanie o to, jak należy badać doświadczenie żydowskie, by zrekonstruować indywidualne losy i ich związek z doświadczeniem diaspory, doświadczeniem mniejszościowym, integracją i marginalizacją. To w istocie pytanie metodologiczne, nieprzypisane zresztą wyłącznie do dziedziny badań historycznych.

Odpowiedź powinna wskazywać na dostępne ścieżki poszukiwania i interpretacji wielorakich źródeł przybliżających doświadczenie jednostkowe, utrwalone szczególnie w tekstach autobiograficznych, których autorzy świadomie zapisywali życie z myślą o przyszłych odbiorcach, choć także na własny użytek. Do narracji osobistych należą również dzienniki, jak ten wspomniany przeze mnie, listy, pamiętniki oraz marginalia i fragmentaryczne zapiski³. Do (od)czytania życia mogą też posłużyć teksty będące źródłami biograficznymi jakby wbrew sobie, ich powstanie bowiem wynika z innego zgoła impulsu i kontekstu, często wymagającego raczej wysiłku, by ukryć własne doświadczenie i wyciszyć własny głos z uwagi na spodziewanego odbiorcę: zeznania sądowe, urzędowe formularze, podania do wszelakich władz, testamenty. Niemniej i takie źródła pozwalają nam badać intymne losy, a przede wszystkim doświadczenie codzienności.

Zapisywanie życia biorące pod uwagę codzienność na płaszczyźnie rodziny, społeczności sąsiedzkiej czy organizacyjnej, emocje i działania pozwala między innymi odczytać na nowo losy jednostek wybitnych, choć może z perspektywy czasu zapomnianych lub pamiętanych tylko połowicznie, jak choćby Sofia Dubnow-Erlich (1885–1986). Jej autobiografia pokazuje złożoność losów córki współtwórcy nowoczesnej żydowskiej historiografii, Szymona Dubnowa, i żony czołowego działacza Bundu – Henryka Erlicha. Z odczytanej przez Magdalenę Kozłowską książki wyłania się kobieta realizująca się jako żona i matka, a jednocześnie czynna na płaszczyźnie społecznej obserwatorka i uczestniczka życia politycznego. Biograficzna rozmowa Sylwii Chutnik i Natalii Judzińskiej z Avivą Blum-Wachs jest podobnie rozpięta między doświadczeniem osobistym i publicznym, między wspomnieniami o własnych przeżyciach z dzieciństwa a życiem rodziców, szczególnie losami matki, Luby Blum-Bielickiej (1905–1973), dyrektorki szkoły pielęgniarstwa w getcie warszawskim. Zarówno Sofia Dubnow-Erlich, jak i Aviva Blum-Wachs w osobistych refleksjach ważą swoje doświadczenia prywatne i publiczne, losy naznaczone przez żydowskie pochodzenie, wybory polityczne i przez pleć społeczno-kulturową. Jak pokazuje w eseju o autobiografiach kobiet Anna Nasiłowska,

³ Zob. Zachary Leader, introduction to *On Life-Writing*, red. tegoż (Oxford: Oxford University Press, 2015), 1–6.

wymagają one wyjścia poza normatywne rozumienie tekstów literackich⁴. Rozwijając tę myśl, można zauważyć, że odczytywanie losów żydowskich przez pryzmat tekstów kobiet – świadectw, dokumentów, biograficznych zapisów literackich – umożliwia wyjście poza normatywną wizję historii żydowskiej⁵.

Zarówno autobiografia Dubnow-Erich, jak i wywiad udzielony przez Blum-Wachs są zapisem życia przeznaczonym dla szerokiej publiczności, świadomym aktem przedstawienia życiowych wyborów, wyzwań, dylematów i traum. Niewątpliwie teksty stworzone z intencją opowiedzenia własnego życia, powstające, by utrwalić doświadczenie indywidualne, a przy tym być może żydowskie doświadczenie pokoleniowe, podlegają procesowi autokreacji. Jak podkreśla Michael Stanislawski, autorzy odsłaniają w nich z jednej strony kontekst czasowy, geograficzny i ideowy swego życia, z drugiej zaś „głębokie poczucie własnej osobowości [*a keen sense of their selfhoods*], nawet jeśli można i trzeba je odróżnić od faktów z ich historii”⁶. Z taką właśnie sytuacją mamy do czynienia w wypadku przedwojennego łódzkiego anarchisty Lejba Berkenwalda, którego autobiografię i jej recepcję przedstawia Piotr Laskowski, odsłaniając szerokie pole przekroczeń: przecinające się wątki doświadczenia żydowskiego, języka, wschodnioeuropejskości i nieheteronormatywności. Raphael Utz porównuje autobiograficzne zapisy ocalałego z obozu zagłady w Sobiborze Dova Freiberga, śledząc skomplikowany proces kształtowania narracji, która musi się zmierzyć z tabu, by opowiedzieć o przetrwaniu czterech Żydów ukrywających się na marginesie wiejskiej społeczności i stosujących jako element strategii przetrwania wymianę seksualną (*sexual barter*). Kształtowanie żydowskich autobiografii przez ocalałych z Zagłady odsłaniają rozważania nad tekstami dwóch dziewcząt: Helen Sendyk, której autobiograficzne zapisy analizuje Janine Holc, i Ady Raichonak, dokumentującej własne przeżycia na tle historii lokalnej, jak pokazuje Anika Walke. Dla Ady Raichonak czy Shimona (Szymona) Sameta (w tekście Shukiego Eckera) rodzinne miasto jest zarówno przestrzenią pamięci historycznej o doświadczeniu

⁴ Anna Nasiłowska, „Documents and Women”, tłum. Benjamin Koschalka, *Teksty Drugie* (special issue – English edition) 1 (2020): 5–8. Zob. Anna Pekaniec, *Autobiografki. Szkice o literaturze dokumentu osobistego kobiet* (Kraków: Wydawnictwo UJ, 2020).

⁵ Sugerowali to już od wielu lat w swoich badaniach m.in. Paula Hyman, Marion Kaplan, Gershon Bacon i Moshe Rosman. Zob. np. Marion A. Kaplan, „Tradition and Transition. Jewish Women in Imperial Germany”, w: *Jewish Women in Historical Perspective*, red. Judith R. Baskin (Detroit: Wayne State University Press, 1991), 202–221; Gershon Bacon, „The Missing 52 percent. Research on Jewish Women in Interwar Poland and its Implications for Holocaust Studies”, w: *Women in the Holocaust*, red. Dalia Ofer, Lenore J. Weitzman (New Heaven–London: Yale University Press, 1998), 55–67; Paula E. Hyman, „Does Gender Matter? Locating Women in European Jewish History”, w: *Rethinking European Jewish History*, red. Jeremy Cohen, Moshe Rosman (Oxford: The Littman Library of Jewish Civilization, 2009), 54–71.

⁶ Michael Stanislawski, *Autobiographical Jews. Essays in Jewish Self-Fashioning* (Seattle–London: University of Washington Press, 2004), 175.

miejscowej społeczności, jak i miejscem osobistym, wywołującym intymne wspomnienia. Na dynamikę pamięci i zapomnienia, autokreacji i wyrażania swojej osobowości wskazuje Karolina Krasuska, interpretująca pisarstwo Julii Alekseyewej, która jako dziecko wyemigrowała ze Związku Radzieckiego do Stanów Zjednoczonych. I wreszcie o niepamięci jako „czarnej dziurze”, będącej dla badacza cennym tropem w rekonstruowaniu biografii Zygmunta Baumana pisze Izabela Wagner. Analizując prywatny autobiograficzny tekst wybitnego socjologa, autorka znajduje w nim klucz pozwalający na odczytanie innych dokumentów ukształtowanych przez jego polską i żydowską tożsamość.

Skupiam się tu na refleksji historycznej o tekstach odsłaniających jednostkowe losy, o źródłach będących zapisywaniem życia czy też życiopisaniem, także tych mniej oczywistych. W książce poświęconej fenomenologii historii David Carr zauważa:

Wszechobecne opowiadanie historii [*story-telling*] w dosłownym i być może literackim sensie nie jest jednak czymś, w co angażujemy się cały czas. Niemniej życie, doświadczenie i działanie oraz temporalna forma egzystencji, którą wyrażają, są zawsze obecne, niezależnie od tego, czy mówimy o nich, czy też nie. Możemy żyć i działać bez opowiadania historii, ale nie możemy opowiadać historii bez życia i działania⁷.

Czy rzeczywiście możemy żyć bez opowiadania historii? Natalia Judzińska pokazuje, jak można autobiograficznie czytać podania do władz Uniwersytetu Stefana Batorego składowane przez żydowskie studentki i korespondencję prowadzoną przez nie w reakcji na tzw. getto ławkowe. Badaczka dostrzega autobiograficzność, wyczytuje intymność tam, gdzie jej wcześniej nie szukano. W jej interpretacji wybrzmiewają one jako głosy młodych Żydówek o życiorysach, które tylko częściowo można zrekonstruować. Dokumenty te poświadczają z jednej strony proces marginalizacji fizycznej i odbierania głosu, z drugiej zaś donośne artykułowanie protestu – przez sposób, w jaki studentki wyrażają swój sprzeciw, wpisując się jednocześnie w obowiązujące normy uległości jako Żydówki i kobiety⁸. Podobnie listy wysyłane przez ocalałych z Zagłady Żydów do American Jewish Joint Distribution Committee, najważniejszej żydowskiej organizacji charytatywnej o międzynarodowym zasięgu, na przekór swojej bezdusznej, mogłoby się wydawać, hierarchicznej formie stanowią – jak dowodzi Joanna Śliwa – dla ich autorów próbę opowiedzenia o własnych losach, a czasem

⁷ David Carr, *Experience and History. Phenomenological Perspectives on the Historical World* (Oxford: Oxford University Press, 2014), 112.

⁸ Zob. Elżbieta Janicka, Joanna Tokarska-Bakir, „Sublokatorstwo jako kategoria kultury polskiej”, *Studia Litteraria et Historica* 2 (2013): 1–2.

i losach innych. Ta oficjalna korespondencja – choć pisana z zachowaniem sformalizowanego języka i w kontekście, w którym od adresata wiele zależało – może dla badacza okazać się narracją osobistą.

W tomie są różne teksty, w narracjach głównego nurtu niekoniecznie traktowane jako (auto)biograficzne. Są przydatne przy pisaniu biografii, ale raczej używa się ich do pokazania oficjalnej strony życia. Tymczasem okruciny, ślady życia można wyczytać z dokumentów zgoła nieintymnych. Okazuje się, że i one pozwalają nakreślić historię intymną, jak żydowskie dzieciństwo Helen Sendyk w Chrzanowie, dorastanie Ady Raichonak na terenie okupowanej Białorusi czy autobiograficzna opowieść Żydówki, która dorastała na powojennym Dolnym Śląsku, o czym rozmawia z nią Agnieszka Ilwicka-Karuna. Dochodzi do swoistego spotkania dwóch aktów, przy czym najpierw historię intymną – choć nie zawsze tworzoną z taką właśnie intencją – pisze świadek historii, a potem badacz/badaczka. Odczytywanie tych zapisów życiowych przekracza narzędzia interpretacyjne nauki historycznej czy literaturoznawstwa. Dowodzi też, jak mylne jest widzenie historii żydowskiej jako jednolitej i spójnej, która uogólnia i uniwersalizuje jeden model żydowskiego doświadczenia w ciągu wieków⁹. Pokazuje wreszcie, jak sztuczne są dla tych losów granice polityczne czy ściśle wydzielane przedziały chronologiczne, na przykład przed Zagładą i po Zagładzie, narzucane przez tradycyjną historiografię¹⁰. Dokumenty życia pozwalają nie tylko dostrzec kategorie takie jak gender czy wiek i środowisko społeczne w nowym, ostrzejszym świetle, lecz także uświadomić sobie złożoność żydowskiego doświadczenia, tożsamości i pamięci¹¹. Pamięci uchwyconej czasem na marginesie.

Bibliografia

- Bacon, Gershon. „The Missing 52 Percent. Research on Jewish Women in Interwar Poland and its Implications for Holocaust Studies”. W: *Women in the Holocaust*, red. Dalia Ofer, Lenore J. Weitzman, 55–67. New Heaven–London: Yale University Press, 1998.
- Carr, David. *Experience and History. Phenomenological Perspectives on the Historical World*. Oxford: Oxford University Press, 2014.

⁹ Moshe Rosman, *Jak pisać historię żydowską?*, tłum. i red. Agnieszka Jagodzińska (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2011), 51.

¹⁰ Tenże, „Jewish History across Borders”, w: *Rethinking*, 28–29.

¹¹ Carr, *Experience*, 112.

- Hyman, Paula E. „Does Gender Matter? Locating Women in European Jewish History”. W: *Rethinking European Jewish History*, red. Jeremy Cohen, Moshe Rosman, 54–71. Oxford: The Littman Library of Jewish Civilization, 2009.
- Janicka, Elżbieta, Joanna Tokarska-Bakir. „Sublokatorstwo jako kategoria kultury polskiej”. *Studia Litteraria et Historica* 2 (2013): 1–2.
- Kaplan, Marion A. „Tradition and Transition. Jewish Women in Imperial Germany”. W: *Jewish Women in Historical Perspective*, red. Judith R. Baskin, 55–57. Detroit: Wayne State University Press, 1991.
- Leader, Zachary. Introduction to *On Life-Writing*, red. Zachary Leader, 1–6. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Nasiłowska, Anna. „Documents and Women”. Tłum. Benjamin Koschalka. *Teksty Drugie* (special issue – English edition) 1 (2020): 5–8.
- Pekaniec, Anna. *Autobiografki. Szkice o literaturze dokumentu osobistego kobiet*. Kraków: Wydawnictwo UJ, 2020.
- Rodak, Paweł. *Rzeczy w kontekście pisania. O materialności dzienników osobistych*. Warszawa: NCK, 2008.
- Rosman, Moshe. *Jak pisać historię żydowską?*, tłum. i red. Agnieszka Jagodzińska. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2011.
- Rosman, Moshe. „Jewish History across Borders”. W: *Rethinking European Jewish History*, red. Jeremy Cohen, Moshe Rosman, 15–30. Oxford: The Littman Library of Jewish Civilization, 2009.
- Rudaś-Grodzka, Monika. „Biografia więzienia”. W: *Bronisława Waligórska. Listy z cytadeli 1886*, oprac. Monika Rudaś-Grodzka, 13–69. Warszawa: Wydawnictwo IBL PAN, 2018.
- Smith, Sidonie, Julia Watson. „Life Narrative in Historical Perspective”. W: tychże, *Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives*, wyd. 2, 103–125. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2010.
- Stanislawski, Michael. *Autobiographical Jews. Essays in Jewish Self-Fashioning*. Seattle–London: University of Washington Press, 2004.
- Wolski, Paweł. „Tekst – autor – świadectwo. Na marginesie lektury «Patrzyłam na usta... Dziennik z warszawskiego getta»”. *Zagłada Żydów. Studia i Materiały* 5 (2009): 357–363.



(Re)reading Jewish Lives

Summary

This text introduces a collection of articles which seek to interpret Jewish ego documents and testimonies, broadly defined. Reading these documents facilitates a process of uncovering intimate threads and problematizing Jewish biographies.

Keywords

autobiography, diary, marginalia, survivors, Holocaust, life-writing, methodology, documents

Translated by Natalia Aleksion

PROSIMY O CYTOWANIE TEGO ARTYKUŁU JAKO:

Natalia Aleksion, „(Od)czytywanie losów żydowskich”, *Autobiografia: Literatura. Kultura. Media* 1 (2020), 14: 7–14. DOI: 10.18276/au.2020.1.14-01